

הארץ, 3.10.2003

לא אותה סופרת, לא אותה אדרת

על מירה לובה, סופרת הילדים שכתבה בין השאר בארץ-ישראל את "אי הילדים" הנודע, ואחר כך היגרה לאוסטריה והוציאה שם את הספר מחדש, בצורה ערבה יותר לקוראים בגרמנית

שביט זהר

שניים מספריה של מירה לובה (1913-2003) נהפכו לנכסי צאן ברזל של ספרות הילדים העברית והם מוכרים לדורות של ילדים שגדלו בארץ: "אי הילדים" (1947) ו"שני רעים יצאו לדרך" (1950, בשיתוף עם ימימה טשרנוביץ-אבידר). אולם היא עצמה נעלמה מן הסיצנה הארץ-ישראלית ונולדה מחדש באוסטריה בשנות החמישים כאחת הסופרות הנחשבות והפופולריות של ספרות הילדים האוסטרית. בימים אלה ממש מציינים באוסטריה תשעים שנה להולדתה בכנס בינלאומי ובאירועים שונים.

היצירה הידועה ביותר שלה, "אי הילדים", ראתה אור באוסטריה ב-1951 תחת השם "Insu-Pu" שנים מעטות אחרי שראתה אור בעברית בארץ-ישראל. קריאה בנוסח העברי ובנוסח הגרמני מגלה שהילדים בארץ-ישראל ובמרחב דובר הגרמנית קראו ספרים שתפישת העולם שלהם היתה שונה, אף שסיפור העלילה והחלוקה לפרקים נשארו כמעט זהים בשני הנוסחים. שינויי הנוסח אינם מקריים והם יכולים ללמד משהו הן על לובה והן על קהלה. מי היתה מירה לובה? באוסטריה היא ידועה כסופרת פופולרית ומוערכת שכתבה כמאה ספרים, שרבים מהם תורגמו לשלושים שפות ויותר. הפרק הארץ-ישראלי בביוגרפיה שלה -

השנים 1933-1950 - אינו מוכר באוסטריה, ודומה כי גם הסופרת פעלה לשכוח ולהשכיח אותו. נזכיר איפוא שעלתה לארץ-ישראל מגרמניה מולדתה בעלייה החמישית וב-1940 נישאה לבימאי התיאטרון פרידריך לובה, שביים בתיאטרון האוהל 21 הצגות ובתוכן את ההצלחה הגדולה: "החייל האמיץ שווייק". ב-1950 עזבו בני הזוג לאוסטריה, ולאחר מכן לגרמניה המזרחית. ב-1958, אחרי מות בעלה, חזרה לווינה, והקריירה הספרותית שלה פרחה. בארץ-ישראל כתבה לובה גם את הספר "כדרת התכלת" (1942), מסע דמיוני בבלון על פני כדור הארץ, שתורגם לעברית על ידי אביגדור המאירי ולא זכה להצלחה. היא איירה כאן ספרים, שכמה מהם היו לקלאסיקה לגיל הרך: "עשרת בני כוש" (1940), "עוגה עוגה עוגה", "רות ואבנר" ו"אל"ף בי"ת ארצה רד" (שלושתם ב-1950). כן איירה הגדה של פסח (1951), את שני הספרים שכתבה עם הסופרת ימימה טשרנוביץ-אבידר ואת הספר "השלושה משכונת מחלול", שעובד לעברית ב-1940 אברהם בר טורא על פי ספרו של Peter Matthaeus. אף שעלילת הספר מתרכזת בשכונת מחלול, לא רחוק ממקום מגוריה של לובה ברחוב הירקון 115, מזכירים איוריה מציאות מרכז-אירופית - הסבלים המעבירים את הדירה, למשל, לובשים סינרים - דבר המעיד, אולי, על כך שלמרות שנותיה הארוכות למדי בארץ-ישראל, נשארה לובה זרה לה. ככל הידוע לי גם לא שבה לבקר בישראל ולא שמרה על קשר עם ידידיה, לפחות לפי עדותם. היא נשארה כנראה בקשר עם אחותה, רות ברוק. נתנאל גוטמן, יוצר סדרת הטלוויזיה "אי הילדים" (1984), סיפר בראיון לנרי לבנה, ביוני 1985, כי ביקש לרכוש מלובה את הזכויות לסדרת הטלוויזיה; אחותה, שהתגוררה אז בבית אבות בכפר סבא, יעצה לו לקנות את לבה בחבילת קניידלעך של "תלמה", עצה שהתבררה לדבריו כמוצלחת.

אף שאיירה לא מעט ספרי ילדים, קנתה לובה את מקומה במדף ספרות הילדים העברית דווקא בזכות שני ספריה. "שני רעים יצאו לדרך" נכתב, לפי עדותה של ימימה טשרנוביץ-אבידר, כבר ב-1948, בשיתוף פעולה הדוק בין השניים. גיבורי הספר הם שני ילדים, האחד אילן, ילד צבר, והשני יעקב, ילד פליט שואה שהגיע לארץ. השניים יוצאים יחד לאירופה בחיפוש אחר אחותו של יעקב,

הנמצאת במנזר באיטליה. פרקי הספר השונים מתארים את קליטתו של יעקב בארץ-ישראל. סיפור ילדותו בשואה מדווח מפיו בראייה לאחור, והוא עובר כמה סינונים וריכוכים הן בשל אופיו המתון והסגור של יעקב, הן בשל חוסר רצונו להיזכר בעבר והן בשל טכניקת המסירה. למרות כל אלה עולים מן הסיפור לא מעט מזוועות השואה, אובדן המשפחות, הרעב, הגירוש, העינויים, ההשמדה והסבל. זה סיפור של תקווה, שבו מוצאים האחים זה את זה ומוצאים להם בית בישראל, ובכל זאת היה זה אחד הספרים הראשונים שלא השתיקו את סיפור השואה וגילו אמפתיה רבה לניצולים. הספר הזה, כמעט אין צורך לומר, לא תורגם מעולם לגרמנית, כנראה מפני שמירה לובה סברה שהעולם דובר הגרמנית לא ירצה לקרוא על גורלם של ילדים יהודים בשואה ואחריה. גורל אחר הועידה ל"אי הילדים". הוא היה הספר הראשון שפירסמה באוסטריה, בלי לציין שראה אור קודם לכן בעברית. גם האיורים לספר לא נלקחו מאיוריה של לובה לספר העברי, ואייר אותו היינריך זוסמן.

לא ברור איך נוצר הקשר בין לובה, הייקית הזרה להוויה הארץ-ישראלית, לבין ימימה טשרנוביץ-אבידר, שנחשבה באותה עת לסופרת הארץ-ישראלית בה"א הידיעה והיתה בת למשפחה שורשית. ייתכן שלובה פנתה לימימה טשרנוביץ כדי ליהנות מהיוקרה הספרותית שלה, וגם מפני ששתיהן בנו את סיפוריהן על המודל האירופי הפופולרי שבו ניתנה אוטונומיה רבה לעולם הילד, אף כי הערכים של הילדים והתנהגותם תאמו לערכי עולם המבוגרים. בתה של ימימה טשרנוביץ-אבידר, רמה זוטא, משערת כי השתיים הכירו בחוגי התיאטרון, ואמה נענתה לפנייתה של לובה לתרגם את "אי הילדים" מכתב היד הגרמני. לובה לא שלטה די בעברית כדי לכתוב בה, אבל ידעה מספיק כדי לעבוד עם טשרנוביץ-אבידר על התרגום. על ידיעת העברית של לובה העידה נירה הראל, סופרת ילדים ועורכת, שהוציאה לאור שניים מספריה של לובה בעברית. היא סיפרה כי בעת ביקורה בווינה בשנות השמונים הופתעה לגלות שמירה לובה יכולה לשוחח אתה בטלפון בעברית. בנוסח העברי של "אי הילדים" (בתרגומה של ימימה טשרנוביץ-אבידר) מספר הילד היהודי, הכנר לעתיד דוד אהרונסון, על רדיפת היהודים:

"- מה אתה עושה שם? - שאל אותו תומאס בסקרנות רבה. הנער הסמיק. הוא לא ידע כי ראוהו בכך - רגע הירהר ואחר אמר בקול שקט ובוטח:

- אני ברכתי על הפרי ברכת 'שהחיינו'. אבי אומר תמיד: יש לברך ברכת 'שהחיינו' על פרי שאוכלים אותו לראשונה. הן פלא הוא הדבר: הנה לאחר החורף הקשה והקטלני לובש הטבע שנית את מעטה הירק אשר לו.

- האם אתה יהודי? - שאל אותו הנער בעל האף המחווד.

- כן, יהודי אני, ואם תעיז לומר דבר מה נגד היהודים אצווה על אוליבר להרביץ לך כהוגן! - כך השיב בחמת זעם.

הילדים ישבו תמהים ותוהים ולא הבינו דבר מהנעשה סביב. רק הילדה המתעמלת תפשה את העניין ואמרה:

- ואני דווקא אוהבת את היהודים, אבל הם תמיד חושבים שאינם אוהבים אותם.

- כן, אני יהודי, יהודי - קרא הנער שחור התלתלים והסתכל בכל במבט אומר גאוה - יהודי אני. סבי בא לאנגליה מרוסיה, ומאז אנו יושבים באנגליה.

סבי היה מנגן, אבי מנגן וגם אני אהיה מנגן. תחילה לא ידעתי שאני יהודי, או יותר נכון לא הרגשתי במה שונה אני מכל חברי, אך מאז הגזרות על היהודים בעולם, מאז שרודפים אותם על צוואר ורוצחים ללא רחם, מאז חש אני בכל רמ"ח אברי שיהודי אני, יהודי - בן לעמי הדואב... לא אתן לאיש לפגע בכבודי... כבוד ילד יהודי!

עיני השחורות והגדולות דלקו באש מוזרה... הוא הביט בילדים וירה בהם מבטים ברשפי אש. רגע נשתתק, ואחר פנה לילד בעל החוטם המחווד ואמר:

- אני מכיר אותך, אתה מאלה שאוהבים להכות את החלשים, אני יודע... אבל אני אינני מכה. אני אינני רוצה להתקוטט אתך. אני יודע שרצית ללעוג לי, לכן שאלת אותי אם יהודי אני... אתה גדול ממני, אתה החזק, אינני מפחד ממך! לא, אינני מפחד. אבל אינני רוצה להכות. אני אוהב את הכינור שלי, אני מנגן... כן, מנגן... אבל, לא תעז לפגוע בי... אני יודע שבימים אלה חייב ילד יהודי להיות חזק, לעמד מול אויביו, להתגונן! אני יודע... אני

יודע... (עמ' 92-93).

בנוסח הגרמני של הספר נהפך דוד אהרונסון לוולפגנג האסלברג (שאינו בדיוק שם יהודי מובהק), וממילא השמטו דבריו על רדיפת היהודים. לעומת זאת, נוסף לו פרק בשם "ההפיכה". גיבורו הוא נער בשם קורט קונראד, המייצג בחלוקת התפקידים האלגורית של הספר את הרוע והרשע. קונראד הוא סאדיסט מרושע, המנסה לתפוש את השלטון באי, נכשל ועוזב את החבורה כדי לחיות לבדו. לאחר כמה ימים מוצאים אותו הילדים חסר הכרה ומצילים את חייו, וקונראד, שלמד את הלקח, נהפך לאדם אחר. אין לדעת אם הפרק הזה נמצא כבר בכתב היד הגרמני שתירגמה טשרנוביץ-אבידר, ולובה וטשרנוביץ-אבידר החליטו לוותר עליו מפני שהסלחנות שביטא כלפי הרוע והאמונה בהפיכת לב מהירה לא נראתה תגובה ראויה לזוועות השואה. בהעדר כתב היד המקורי לא נדע לעולם את התשובה. בכל מקרה, שינויי הנוסח הרבים של הטקסט, כולם ערכיים ואידיאולוגיים, מלמדים כי מה שנראה ללובה מתאים וראוי לקורא הארץ-ישראלי ב-1947, נראה לה לא מתאים ולא ראוי לקורא האוסטרי (והגרמני) ב-1951. מי היה אחראי לשינויים? קשה להניח שהם נעשו מאחורי גבה של לובה, שאילולא כן לא היתה ממשיכה לשתף פעולה עם טשרנוביץ-אבידר בכתובת הספר "שני רעים יצאו לדרך" ובאיור ספרה "שרשרת הקסמים" (1962). נראה לי שסביר יותר להניח שטשרנוביץ-אבידר תירגמה את כתב היד בנאמנות, ואם ערכה בו שינויים, עשתה זאת בהסכמתה המלאה של לובה. כך או אחרת נראה שלובה סברה כי הספר, כפי שהופיע בעברית, אינו מתאים לקורא הגרמני אחרי מלחמת העולם השנייה: בעוד שבספר העברי ברור לגמרי כי בעולם מתנהלת מלחמה בין טובים (בנות הברית) לבין רעים (גרמניה הנאצית), הרי שבספר הגרמני המלחמה מתנהלת בעולם ללא זהות. הרשע הגרמני הפך לרשע לא קונקרטי וקיבל אופי "אוניוורסלי", היכול להתגלות בכל מקום. הרעים אינם בני עם מסוים או ארץ מסוימת, אלא הם יישות חסרת זהות. בסיפור העברי ברור שהגרמנים אחראים למלחמת העולם השנייה ולזוועותיה, גם אם הן מתוארות רק במרומז, וכל גיבורי הספר מייחלים שגרמניה תמוגר; בספר בגרמנית אין לסיפור רקע היסטורי קונקרטי. לובה הפכה בו את הספר לאלגוריה סוציאליסטית אנטי-מלחמתית ובראה אי הילדים אלגורי, שאין בו זכר להיסטוריה הקרובה. המלחמה שבגינה מפליגים הילדים למקום מבטחים אינה מלחמת העולם השנייה, מקומות קונקרטיים, כמו ארצות הברית, אנגליה, האוקיינוס האטלנטי, קיבלו שמות סתמיים. הילדים נהפכו מילדים אנגלים המחפשים מפלט מן הבלויץ הגרמני על לונדון לילדים בעלי שמות גרמניים. הגיבור הראשי, סטנלי, נהפך לסטפן, ושמות ילדי הנשיא נהפכו מסוזן ויליאם לזוסי ומיקאל. גם תיאור עולמם השתנה. בתרמילים הם הביאו את "Zwergleins Abenteuer" במקום את "עליזה בארץ הפלאות" שהובא בתרמילים בנוסח העברי. בכל מקום שהופיעו בנוסח העברי המלים "מלחמה" ו"אויב" הן נעלמו מן הנוסח הגרמני. כך גם נשמטה העובדה שמטוסי האויב שהטביעו את האונייה שעליה הפליגו הילדים לארצות הברית היו בדרכם להפציץ את לונדון. בנוסח העברי מתואר נשיא ארצות הברית העסוק בניהול המלחמה, והוא אומר לנכדו: "הן, מלחמה עכשיו, ויליאם! אל נא תשכח זאת, וכל אחד מאתנו חייב לתת כל אשר יוכל למען מאמץ המלחמה. על כולנו להקריב קורבנות. הראה גם אתה שהנך אדם כהלכה!" בנוסח הגרמני, לעומת זאת, מופיע תיאור סתמי של תפקידי הנשיא. דברי הנחמה של העיתונאי האמריקאי כי "מאות הילדים אשר הגיעו, ניצלו ממוות ודאי באירופה", נהפכו בנוסח בגרמנית ל"במשלוח הזה ניצלו חייהם של מאות ילדים". בנוסח העברי מתואר הקרב בין מטוסים אמריקאיים למטוסים גרמניים, שבו מופל מטוס "מסרשמידט" גרמני, ושמתם של הילדים על נפילת המטוס; בנוסח הגרמני מדובר על תקלה במטוס שגורמת לנפילת המטוס. הנוסח הגרמני משנת 1951 הותאם לנרטיב השליט בחברה דוברת גרמנית. למרות השקפת העולם הקומוניסטית שלה חששה כנראה לובה שספר שהרוע בו יזוהה עם גרמניה, לא יתקבל יפה ולא יזכה בהצלחה. ייתכן שעמד לעיניה גורלה של סופרת יהודית-גרמנית אחרת, ליזה טנצר, שגם היא בעלת השקפת עולם קומוניסטית. טנצר העזה לקרוא תיגר על הנרטיב שהשתלט על ספרות הילדים הגרמנית והוחרמה.

היו גם מי שהציעו לה לנטוש את הכתיבה הפוליטית ולכתוב אגדות. מירה לובה לא היתה זקוקה לעצה כזאת ופנתה מיוזמתה לאגדות ולאגוריה. ההבדלים המהותיים בין "אי הילדים" העברי ל"אי הילדים" האוסטרי-גרמני לא נוצרו מפני שמירה לובה רצתה לחסוך מהקורא בגרמנית כאב וצער, או מפני שהעדיפה לא להזכיר לו את המלחמה, שכן הזיכרונות האלה "קשים" מדי לקורא הצעיר. ההבדלים האלה נוצרו מפני שהניחה - וכפי שאנו יודעים היום, במידה רבה של צדק - שקוראיה באוסטריה ובגרמניה לא ירצו לקרוא סיפור שהגרמנים בו הם האחראים למלחמה כה אכזרית. לכן בחרה בסיפור "נייטרלי", שלא יכעיס את קוראיה האוסטרים ויסלול לה את הדרך ללבם.

מירה לובה הסופרת מחקה את הפרק הארץ-ישראלי מהביוגרפיה שלה והשתתפה בניסיון להעלים את הפרק השחור בהיסטוריה הקרובה של אוסטריה, מולדתה החדשה. בכך פערה תהום עמוקה בינה ובין הקוראים העבריים, ששני ספריה היו חלק בלתי נפרד מעולם הילדות שלהם.

פורסם בתאריך- 03/10/2003